

Víctor Balaguer i el nomenclàtor de l'Eixample de Barcelona

Joan Palomas i Moncholí

Doctor en història contemporània i investigador

Víctor Balaguer i Cirera (1824-1901) rebé el 1863 l'encàrrec de l'Ajuntament de Barcelona de formular una proposta per al nomenclàtor del nou Eixample de la ciutat. Amb un fil conductor de tall històric, aprofità l'ocasió per presentar un grup de noms amb la intenció de visualitzar en l'espai públic el redescobriment d'una Catalunya pròspera i independent en el passat, que havia de servir als catalans del seu temps com a estímul per a la recuperació d'una llibertat nacional perduda.

El nomenclàtor, una eina imprescindible

A mitjan segle XIX la ciutat de Barcelona es preparava per a una transformació de grans proporcions, amb la formació del seu Eixample. Era el resultat d'una nova realitat urbana, fruit de l'expansió econòmica, el creixement demogràfic i la modernització dels transports, que venia topant constantment amb les limitacions de la ciutat antiga, amb un urbanisme de tall medieval i envoltada encara per les seves muralles. El projecte finalment aprovat, obra d'Ildefons Cerdà, preveia la urbanització d'un espai molt més gran que el de la ciutat vella, amb la construcció de carrers d'una llargada i amplada molt superior, que s'encreuaven entre ells deixant la característica quadrícula d'illes de cases amb xamfrans.

Un projecte urbanístic d'aquesta magnitud en una ciutat amb el dinamisme de Barcelona comportava un gran nombre d'actuacions, com la delimitació dels nous carrers i parcel·les, l'augment de la compravenda de propietats, la construcció dels primers edificis, la planificació dels serveis urbans bàsics, juntament amb la incardinació del nou Eixample amb la ciutat antiga i les comunicacions que hi confluïen. La posada en marxa era d'una gran complexitat i requeria d'un sistema

precís d'identificació damunt del terreny, en un espai urbà nou format encara majoritàriament per camps sense identificar, i que comptava com a única referència identificativa el sistema provisional de lletres i números amb què es designava els futurs carrers al plànol de Cerdà.

L'Ajuntament de Barcelona acordà aleshores donar nom als nous carrers, atorgar una numeració correlativa a les parcel·les de cada carrer i indicar-ho sobre el terreny amb rètols. En una primera fase, el 1863, es va plantejar fer aquesta operació a la zona més propera a la ciutat antiga, que incloïa una vintena de carrers en sentit paral·lel a aquella i una trentena més en sentit perpendicular. Ara bé, d'on podien sortir de cop una cinquantena de noms escaients? L'Ajuntament va decidir posar el tema en mans del cronista de la ciutat, Víctor Balaguer.

La proposta catalanista progressista de Víctor Balaguer

Víctor Balaguer es trobava el 1863 immers en el període més àlgid de la seva proposta ideològica de signe catalanista i progressista, que combinà amb la política activa com a membre destacat del Partit Progressista i com a peça important a Catalunya del cicle revolucionari dirigit pel general Prim.

En la seva obra històrica, periodística i de creació, i sempre fins al límit imposat per una forta censura, insistí en la definició d'una realitat catalana de gran vitalitat com a nació independent en el passat, que hauria quedat truncada per la força de les armes d'una monarquia hispànica de matriu castellana. Qüestionà la idea d'una identitat espanyola uniforme en el seu present, però sobretot que aquesta s'hagués forjat ja en temps remots, de tal manera que la posterior unitat política hagués estat la culminació d'un procés històric necessari. Per a Balaguer, els elements identitaris que haurien format la personalitat col·lectiva dels catalans a través dels temps serien diversos:

a) *Un sistema institucional propi i adaptat al país.* Per a ell, aquest seria un dels trets distintius de més rellevància de la nació catalana, configurat d'acord amb la

manera de ser dels catalans, fonamentat en unes institucions que havien assolit un elevat grau de desenvolupament i de representativitat per a l'època i que permetien una articulació de tipus confederal entre els diversos regnes que constituïen la Corona d'Aragó.

b) *La tenacitat dels catalans a través dels temps per mantenir la seva llibertat.* Creia que Catalunya havia perdut les seves institucions i la seva sobirania no pas per voluntat pròpia, sinó per la força de les armes, a través d'un llarg procés històric, de creixent preponderància de Castella dins d'una monarquia hispànica, marcada per l'absolutisme polític, el centralisme administratiu i la intolerància religiosa. Malgrat tot, els catalans havien defensat les seves institucions amb constància i fermesa al llarg del temps, en successius episodis històrics.

c) *Una personalitat col·lectiva en un àmbit territorial.* Balaguer creia que el model institucional català havia estat la concreció d'un tipus de societat amb uns elements distintius molt concrets, propis de la Mediterrània occidental, caracteritzada en el passat, però també en el seu present, per la seva gran aspiració de llibertat política, les aptituds per al treball, l'esperit de tolerància i una gran sensibilitat artística i cultural.

d) *Una llengua.* Balaguer defensà el caràcter de llengua nacional del català, refusà la persecució política de la llengua per part dels governs espanyols i emprengué durant la seva vida diverses actuacions rellevants per defensar-la i promocionar-la.

e) *Les aptituds per al treball i el procés d'industrialització.* A parer de Balaguer, en la formació de la identitat nacional catalana existia un altre element, les aptituds per al treball, que havia tingut una concreció més contemporània en el procés d'industrialització. Aquest tenia per a Balaguer no només la singularitat de produir-se dins d'un estat espanyol de base agrària, sinó de fer-ho sense tenir la capitalitat política de l'estat, ans al contrari, lluitant contra una política econòmica adversa.

Balaguer defensà la transformació de l'Estat espanyol des de Catalunya, en el sentit de modernització, plurinacionalitat, plurilingüisme i descentralització federalitzant, amb una idea iberista d'unió amb Portugal a llarg termini i amb inclusió dels territoris perduts pel Tractat dels Pirineus. Acompanyà aquesta proposta d'una visió política liberal progressista, amb una especial sensibilitat pel foment de l'educació i de la cultura, àmbits als quals dedicà multitud d'actuacions.

Com a cap del sector liberal de la Renaixença, reivindicà el coneixement del passat català per extreure'n l'ensenyament necessari per fer sortir Catalunya del seu estat de prostració i per fer-la avançar cap a un futur de llibertat. En aquest sentit, dedicà ingents esforços a redescobrir Catalunya als catalans des dels treballs històrics, la literatura, el periodisme, a més de nombroses intervencions de recuperació del patrimoni monumental i documental i de divulgació del territori i de la cultura.

Un bateig incomplet

Víctor Balaguer, cronista de Barcelona des de 1852, trobà en l'encàrrec municipal una magnífica ocasió per impulsar la seva idea de redescobriment dels catalans de la pròpia identitat nacional.

En l'anàlisi de la seva proposta, cal tenir present en primer lloc que el document original, amb la relació completa de tots els noms proposats, es troba extraviat. Com a font alternativa hi hauria el seu llibre *Las calles de Barcelona* (1865-66) en el qual reclama la seva autoria sobre un grup de carrers i en refusa explícitament d'altres, però no l'aclareix del tot en altres casos ni precisa aquells altres proposats per ell i no aprovats.

En segon lloc, el projecte de Cerdà va tenir diversos reajustaments immediatament després de la proposta de Balaguer, que originaren algunes modificacions de carrers, amb les consegüents modificacions en el nomenclàtor.

En tercer lloc, la seva proposta no s'havia d'aplicar a una ciutat de nova creació, sinó a una ampliació d'una ciutat ja existent, que ja disposava d'un nomenclàtor amb noms que, d'altra banda, Balaguer hauria pogut incloure en la seva proposta.

I finalment, la proposta de Balaguer va ser aprovada en una part significativa de noms, però l'Ajuntament hi introduí algunes modificacions, bàsicament la substitució d'alguns referents catalans per altres d'espanyols. Tot i així, alguns dels noms no aprovats el 1863 encara s'arribarien a aplicar en els anys immediatament següents.

La proposta va ser valorada per la Secció Quarta de l'Ajuntament de Barcelona, encarregada dels temes d'urbanisme, que hi introduí els canvis esmentats. Aquest nou text fou aprovat pel ple municipal, en la seva sessió de 19 de desembre de 1863, amb un total de cinquanta-un noms. Entorn a 1866, data de finalització del llibre de Balaguer *Las calles de Barcelona*, i amb els darrers reajustaments urbanístics aplicats, el nombre de noms havia ascendit ja a seixanta-sis. D'aquests, quaranta-vuit són d'autoria segura de Balaguer, sis serien dubtosos i dotze més no serien seus.

En el seu llibre, Balaguer afirma: «cuando el autor de estas líneas se encargó de poner nombres a todas las calles del ensanche, concibió el plan de que todos fuesen acomodados a hechos, glorias e instituciones pertenecientes a la historia de Cataluña, a fin de formar un conjunto general, histórico y armónico.» I afegeix: «A estar continuados los diez o doce nombres más, que hubieron de suprimirse por causas que no son de este lugar, el lector hubiera podido juzgar de como el plan que nos habíamos propuesto era completo, y de como se había procurado no olvidar ninguna representación gloriosa para dejar bien dibujada la fisonomía histórico-política de Cataluña.»

La proposta de nomenclàtor de Víctor Balaguer

En la proposta de Balaguer, les institucions catalanes estaven representades pels noms de *Corts Catalanes*, *Diputació*, *Consell de Cent* i *Parlament*. Els orígens de la

independència de Catalunya i dels comtes catalans estarien representats per *Comte Borrell*, *Comte d'Urgell* (en plural en la proposta original) i *Villena* (dedicat a Enric de Villena, a qui considerava el darrer descendent de Martí l'Humà). A aquests es podrien afegir els noms d'autoria probable de *Manresa*, que va desaparèixer el 1864 i que per a Balaguer representava la *Covadonga catalana*, i de *Casp*, dedicat al Compromís, del qual en valorava la fórmula, tot i que no el desenllaç. Se separaven de la seva proposta els noms de *Pelai* i d'*Isabel II* (aquest darrer d'autoria no probable).

La resistència catalana a la pèrdua del seu model institucional, davant les diverses escomeses dels monarques (Trastàmars, Àustries i Borbons), té una àmplia representació en les tres etapes en què Balaguer situa aquest procés: el segle xv hi és representat pel nom de *Pallars* (Hug de); el xvii per *Pau Claris*, *Fontanella* (Joan Pere) i *Tamarit* (Francesc de); i el xviii per *Casanova* (Rafael) i *Villarroel* (Antoni de). A tots aquests es pot afegir el nom probable i en tot cas no acceptat de *Coronela*.

Els territoris inclosos en un moment o altre dins de la Corona d'Aragó tenen també el seu lloc: *Catalunya*, *Aragó*, *València*, *Mallorca*, *Provença*, *Rosselló*, *Còrsega*, *Sardenya*, *Sicília*, *Nàpols* i *Calàbria*. A més caldria afegir el nom no aprovat d'*Atenes*.

Hi ha un espai per als militars catalans, sobretot marins, particularment els vinculats a l'expansió mediterrània medieval: *Roger de Flor*, *Entença* (Berenguer d'), *Rocafort* (Bernat de), *Roger de Llúria*, *Llança* (Conrad de) i *Vilamarí* (Bernat de), més el general de *Glòries catalanes*. Entre els noms d'autoria presumible, caldria afegir a aquest grup *Aldana* (Joan) i *Almogàvers*.

Els temes polítics i militars més propers en el temps a Balaguer, ja dins del segle xix, tenen també la seva representació. D'entrada, cal dir que el nom de *Trafalgar* no és seu i tot sembla indicar que tampoc no ho és el de *Gravina* (Federico Carlo), que intervingué en aquell combat. Sí que són seus dos noms relacionats amb la Guerra del Francès: *Bruc* i *Manso* (Josep). Hi afegeix, de manera més indeterminada, els noms de *Girona*, *Tarragona*, segons ell: «ciudades que aquí supieron mejor y más heroicamente

resistir a los extranjeros invasores». El nom de *Bailèn*, en canvi, entraria dins dels noms d'autoria no probable. La Guerra Carlina podria tenir la seva representació en el nom dubtós de *Puigcerdà* que, en el cas que fos de Balaguer, estaria dedicat a la defensa que els liberals en feren durant el setge carlí de 1837. No és seu, en canvi, el nom de *Bergara*, dedicat al conveni espanyol que posava fi a la guerra. Tampoc no són seus els noms d'*Enna* (Manuel), *Marqués de Campo Sagrado*, *Floridablanca* i *Sepúlveda*. En canvi, sí que era seu el nom de *Wad-Ras*, dedicat a la batalla amb aquest nom (1860) de la campanya d'Àfrica, per la participació que hi tingueren el general Prim i dels voluntaris catalans, ja que malgrat que el projecte polític de Balaguer volia ser universal, sovint atorgà un tracte diferencial a les possessions colonials.

Inclou també diversos historiadors, escriptors, filòsofs, artistes i viatgers de l'àmbit lingüístic català fins a un moment proper en el temps a la seva proposta: *Alí Bei* (sobrenom de Domènec Badia), *Aribau* (Bonaventura Carles), *Ausiàs Marc*, *Balmes* (Jaume), *Llull* (Ramon), *Muntaner* (Ramon), *Pujades* (Jeroni), *Viladomat* (Antoni), *Vilanova* (Arnau de). A aquests noms caldria afegir el nom d'autoria probable d'*Universitat*; els presumibles noms no aprovats de *Desclot* (Bernat) i *Feliu de la Penya* (Narcís Feliu i potser també Salvador). *Jovellanos*, en canvi, és un dels noms d'autoria no probable.

Finalment, les activitats econòmiques de Catalunya estarien representades pels noms de *Comerç*, *Indústria* i *Marina*.

Els noms originals foren aplicats en castellà i amb versions variables en el temps, fins i tot alterant el seu significat originari. Malgrat tot, resistiren el pas del temps i en l'actualitat (2010) només un ha estat substituït: *Wad-Ras* per *Doctor Trueta* (alguns trams dels carrers *Pallars*, *Sicília* i *Sardenya* han agafat noms diferenciats en diversos moments).

Sense la proposta original i sense que Balaguer delimiti en el seu llibre l'autoria de tots els noms, no podem copsar en tota la seva integritat el pla d'actuació ni conèixer si el seu projecte indicava també a quin carrer havia de correspondre cada nom, de manera que el conjunt sencer de noms, però també la seva distribució ordenada en l'espai urbà, formessin el «conjunt general, històric i harmònic» que ens diu a *Las calles de Barcelona*. Tot i així, els noms finalment aprovats i aplicats mostren que sabé aprofitar l'ocasió del bateig col·lectiu dels carrers de l'Eixample barceloní per insistir en la seva vocació divulgadora de la identitat nacional catalana i de redescobriment als catalans del seu propi passat, per conduir Catalunya al seu despertar i a la conquesta de la seva llibertat perduda.

Bibliografia

AA.VV. (2004): *Víctor Balaguer i el seu temps*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Biblioteca Milà i Fontanals, 46, Barcelona.

Comas i Güell, M. (2008): *Víctor Balaguer i la identitat col·lectiva*, Afers, Els llibres del contemporani, 23, Catarroja, Sueca.

Palomas i Moncholí, J. (2004): *Víctor Balaguer: Renaixença, Revolució i Progrés*, El Cep i la Nansa, Biblioteca Antina, 17, Vilanova i la Geltrú.

Nota: Aquest article és una versió resumida de «Víctor Balaguer i la toponímia identitària: la formació del primer nomenclàtor de l'Eixample de Barcelona», a Casassas, Jordi (coord.): *Les identitats a la Catalunya contemporània*, Barcelona: Galerada, 2009.